

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLERDE TEORİ VE ARAŞTIRMALAR II

CILT 3

EDİTOR: DOÇ. DR. MUSTAFA METE

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editör / Editor • Doç. Dr. Mustafa Mete
Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2020
ISBN • 978-625-7319-24-9

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II

Cilt 3

Editör

DOÇ. DR. MUSTAFA METE

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 44

COVID-19 KAYNAKLI EKONOMİK GERİLEME VE MALİ YANITIN ETKİLİLİĞİ

Abdurrahman TARAĞTAŞ..... 1

BÖLÜM 45

SEÇMEN TERCİLERİNE ETKİLERİ BAKIMINDAN EKONOMİK KRİZLER: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ

Umut Turgut YILDIRIM..... 15

BÖLÜM 46

LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN MUHASEBE DERSİNE YÖNELİK ALGI VE DÜŞÜNCELERİNİN KARAR AĞAÇLARI YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ

Tolga ORAL & Şebnem KOLTAN YILMAZ & İbrahim AKSU 41

BÖLÜM 47

BÖLGESEL KALKINMADA TEŞVİK POLİTİKALARININ RÖLÜ: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Ömer DORU 61

BÖLÜM 48

TÜRKİYE'DE COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE KAMU YÖNETİMİNİN DİJİTAL GÜCÜ VE HİZMET SUNUMUNUN DEĞİŞEN YÜZÜ

İbrahim Ethem TAŞ & Sadegül DURGUN 85

BÖLÜM 49

KALKINMACI MERKEZ BANKACILIĞI YAKLAŞIMI: ARJANTİN VE BANGLADEŞ ÖRNEĞİ

Mustafa ZUHAL & Dilek TOKEL 105

Bölüm 45

SEÇMEN TERCİLERİNE ETKİLERİ

BAKIMINDAN EKONOMİK KRİZLER:

TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ¹

Umut Turgut YILDIRIM²

1 Bu çalışma 24-26 Ekim 2018 tarihleri arasında Yozgat ilinde gerçekleştirilen “1. Bozok Uluslararası Siyaset Bilimi Kongresi”nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Araştırma Görevlisi İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2676-7157>

1. Giriş

Demokrasinin tanımında bulunan “*halkın kendi kendisini yönetme*” ilkesinin bir sonucu olarak Antik Yunan’dan bu yana insanların siyasal hayata katılım biçimleri farklı evrelerden geçerken değişmiş ve dönüşmüştür. Bu süreçte genel oy hakkının tanınması da siyasal katılım bağlamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira seçme ve seçilme hakkının toplumun çoğu kesimine yayılmasıyla demokratik rejimlerde seçmen tercihleri siyasal hayatın temel değişkenlerinden biri haline gelmiştir. Seçmen tercihlerinin somutlaştığı bir alan olarak siyasal seçimler de bu bağlamda seçmenlerin mevcut siyasal hayata ve aktörlerine dair düşüncelerini yansıtmasıyla önemli bir analiz noktasına dönüşmüştür. Bu noktada siyasal seçimlerin vatandaşların siyasetçileri hesap verebilir konumda tutmak ve seçmenlerin hoşnut olmadıkları konuları iletebilmek için bir mekanizmaya dönüşmesi, uygulanması istenilen politikaları dayatmak için bir araç haline gelmesi ve siyasal temsilciler seçmek için bir fırsat olarak görülmeye başlanması, seçimlerin önemini açıklayan gelişmeler olarak ifade edilebilmektedir (Kedar, 2005). Demokrasinin ilkelerinin işler olduğu siyasal sistemlerde adil ve rekabete dayalı seçimlerle siyasal erklerin belirlenmesi de seçmen tercihlerinin analizi meselesini akademik çalışmaların odağına yerleştirmiştir.

Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson ve Hazel Gaudet (1968) *The People’s Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign* isimli çalışmalarında Amerika Birleşik Devletleri’nde 1940 ve 1944 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde seçmenlerin tercihlerini analiz etmişlerdir. Seymour Martin Lipset (1960) *Political Man: The Social Bases of Politics -Siyasal İnsan: Siyasetin Toplumsal Tabanları-* adlı çalışmasıyla demokrasi, ekonomik gelişme ve seçmen tercihleri arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Doktora tezinde seçmen tercihleri ile ekonomik değişkenler arasında teorik bir tartışma yapan Anthony Downs (1957) da *An Economic Theory of Political Action in a Democracy* isimli çalışmasında seçmen tercihlerinin siyasal hayat ve aktörler açısından önemini vurgulamıştır. Bu çalışmalar sonrasında seçmen tercihlerini konu edinen araştırmalar her geçen gün artarak ilerlemiştir (Pomper, 1975; Bruce & Sheth, 1987; Harrop & Miller, 1987; Almond & Verba, 1989; Evans, 2004).

Seçmen tercihleri bağlamında yapılan bu çalışmalar, tabii olarak seçmenlerin tercihlerini etkileyen faktörler noktasında birbirinden oldukça farklılaşan iddia, argüman ve tespitleri içermektedir. Ancak bu çalışma seçmen tercihlerini analiz ederken ekonomik gelişmeler özelinde bir irdeleme yapmaktadır. Bu noktada, Downs’un argümanları çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Demokratik ülkelerde seçmenler Anthony Downs’a (1957: 138) göre siyasi partilerin gelecekteki performanslarının nasıl olacağına yönelik vaatlerinden ziyade cari dönemdeki performansla-

rını dikkate almaktadırlar. Seçmenlerin analizi ve tercihi, iktidarda olan siyasi partinin bireylere sağladığı ekonomik refah ile daha iyi katkı yapabileceklerini düşündüğü muhalefet partilerinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde seçmenlerin oy verme davranışlarını inceleyen birçok çalışma da Downs'un bu argümanını referans almış ve desteklemiştir (Campbell, Converse, Miller, & Stokes, 1976). Türkiye özelinde de siyasal katılmayı ve tercihleri etkileyen faktörleri, seçmenlerin siyasal değerleri ve seçmen davranışları arasındaki etkileşimi, seçmen tercihleri ile iktidarın ekonomik performansları arasındaki ilişkiyi, seçmen ve siyasal partiler arasında cereyan eden ikna etme ve rıza kazanma süreçlerini ve Türkiye'de siyasal tutumların, ideolojilerin ve ekonomik faktörlerin seçmen tercihlerine etkilerini inceleyen bir hayli çalışmak bulunmaktadır (Abadan, 1965; Turan, 1986; Akgün, 2000; Kalender, 2005; Çinko, 2006; Demirtaş, 2017).

Seçmen tercihleri oldukça geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu nedenle çalışmanın kapsamı ekonomik gelişmelerden biri olan ekonomik krizler ile seçmen tercihleri arasındaki ilişkinin irdelenmesi olarak belirlenmiştir. Buradan hareketle çalışmada, Türkiye'de 1982, 1994 ve 2001 yıllarında patlak veren ekonomik krizlerin hemen sonrasında yapılan 1983, 1995 ve 2002 genel seçimlerindeki seçmen tercihleri karşılaştırmalı olarak ve neden-sonuç ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Öte yandan bir ülkedeki seçmen tercihlerinin analizi, ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasal göstergelerine dair önemli çıkarsamalara da katkı sağlamaktadır. Çalışmanın iddiası, Türk seçmenin bu seçimlerdeki tercihlerinin ağırlıklı olarak ekonomik gelişmelere bağlı tepkileri içerdiğidir. Bu iddia, ortaya çıkan ilgili ekonomik krizlerin sosyolojik ve siyasal yansımalarını dikkate alarak seçmen tercihleri üzerindeki etkilerini ilişkilendirmekle desteklenmektedir. Çalışmanın sonucunda ilgili seçimler ertesinde Türk siyasal hayatında yaşanan iktidar değişimlerinin belirgin olarak, diğer etkenlerin yanı sıra, siyasal iktidarların cari ekonomik performanslarının ve Türkiye ekonomisinin şartlarının seçmen tercihlerini etkilemesi nedeniyle gerçekleştiği savlanmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve: Seçmen Tercihleri ve Ekonomik Krizler

Türkiye'de 1982, 1994 ve 2001 yıllarında meydana gelen ekonomik krizleri ve takip eden yıllarda yapılan genel seçimlerdeki seçmen tercihlerini analiz etmeden önce seçmen tercihi ve ekonomik kriz kavramlarının tanımlanması gerekmektedir. Ayrıca seçmen tercihleri ile ekonomik krizler arasında cereyan eden ilişkinin boyutları da ele alınmalıdır. Zira bir ülkedeki ekonomik gelişmelerin siyasal gelişmelerden bağımsız düşünülmeceği argümanı, tam tersi durumlar içinde doğruluğunu büyük ölçüde korumaktadır (Bresser-Pereira, 2012). Bu doğrultuda seçmen tercihlerini etkileyen faktörler, seçmen tercihi analizlerinin temel kuramsal açıklama-

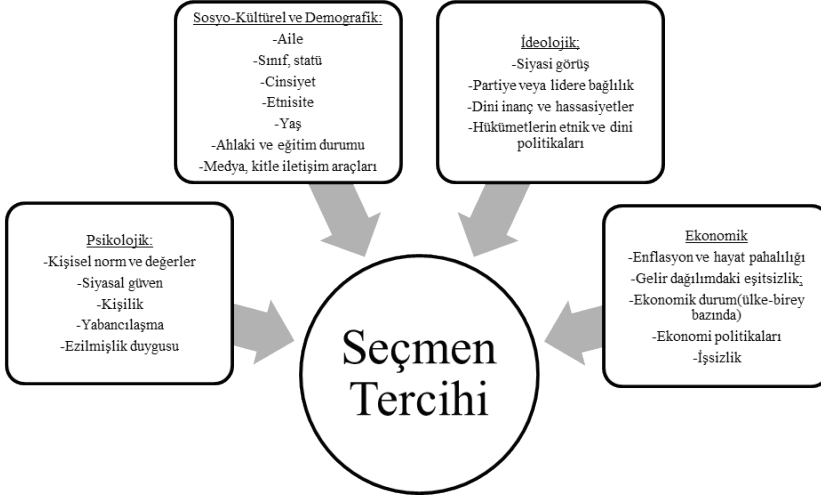
ları ve ekonomik krizlerin siyasal hayat ve vatandaşlar üzerinde bıraktığı etkiler aşağıda alt başlıklar halinde incelenmektedir.

2.1. Seçmen Tercihi

Tercih, genel anlamıyla birden fazla alternatif arasından ilgi duyulan seçeneğin seçilmesi eylemini ifade etmektedir. Siyasal bir niteliğe sahip seçmen tercihi ise daha dar bir anlamla cinsiyet, yaş, eğitim, kentleşme, meslek, kitle iletişim araçlarını kullanma düzeyi ve gelir gibi faktörlerin nüfuzu altında ve siyasal sosyalleşme (Dilber, 2012:3) olarak tanımlanan süreçler doğrultusunda seçmenlerin zihinlerinde bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde siyasal partilere ve politikacılara yönelik oluşan düşüncelerin seçmenlerin siyasal tercihlerindeki dışavurumu olarak tanımlanmaktadır (Duran, 2005). Dolayısıyla seçmen tercihi siyasal katılmanın bir biçimini ifade etmektedir. Siyasal katılma da vatandaşların siyasal alan ile girdiği küçük ya da büyük ölçekteki ilişkileri kapsamaktadır (Kışlalı, 1987: 355). Siyasal katılımın bu denli kapsayıcı niteliği aynı zamanda seçmen tercihlerinin analizini de zorlaştırmaktadır. Fakat literatürde seçmen tercihlerini etkileyen faktörlere ve kuramsal tartışmalara değinilerek seçmen tercihi kavramını açıklamak belirli açılardan mümkündür.

İlk olarak, seçmenlerin tercihlerini şekillendiren faktörler uzun ve kısa dönemde etkisi bulunanlar olarak sınıflandırılabilir. Buna göre kısa dönemli etkiler daha çok yakında olan belirli bir seçime özeldir, bu noktada seçmenlerin tercihleri siyasal iktidarın popülerliği, işsizlik, enflasyonun yüksek olması ve gelir-refah düzeyindeki düşüklük vb. gibi faktörlere endekslidir. Öte yandan parti sadakati ve benimsenen siyasal ideoloji gibi etkenler seçmen tercihlerini daha uzun vadede etkilemektedir (Heywood, 2007: 349). Fakat kısa ve uzun dönemli faktörleri seçmen tercihlerinin oluşumu aşamasında birbirinden kesin bir çizgiyle ayırmak mümkün değildir. Seçmenlerin belirli bir yönde oy kullanmasının gerekçeleri diğer ifadeyle seçmen tercihlerini etkileyen oldukça fazla değişken bulunmaktadır. Bununla birlikte literatürde de yer alan seçmen tercihlerini etkileyen faktörler aşağıda Tablo 1’de gösterildiği şekliyle sınıflandırılarak açıklanabilir:

Tablo 1: Seçmen Tercihlerine Etki Eden Faktörler

Kaynak: Arı, Yılmaz & Başkan, 2015; Beren 2013; Duran, 2005 ten yararlanılmıştır

Seçmen tercihinin etkileyen ekonomik faktörlerin içerisinde birçok alt-etmenler bulunmaktadır. Bir ülkenin bütçe açığının ya da dış borcunun az veya çok olması, ülkenin para biriminin değerinin, gayri safi yurtiçi hâsılasının ve kişi başına düşen milli gelirinin düzeyleri, enflasyonun yüksek ya da düşük olması ve işsizlik oranı bu alt etmenlere örnek olarak verilebilir (Sitembölükbaşı, 2001: 43-44). Değinen ekonomik göstergelerin seçmenin beklentilerinin dışında olması ya da olumsuz etkide bulunabilecek düzeylerde olması seçmenin mevcut siyasal iktidara yönelik tutumunu negatif etkileyebilmektedir (Heywood, 2007: 349; Tosun & Tepeciklioğlu, 2012: 384-385). Dolayısıyla ekonomik değişkenlerin seçmenlerin zihnindeki olumlu ya da olumsuz yorumu seçmenlerin siyasal tercihlerini şekillendiren önemli etkenlerden biri olarak görülebilir (Erdoğan, 2004: 5-7).

Diğer taraftan seçmenlerin tercihleri aile, sosyal çevre, eğitim ve siyasi görüş ya da ideoloji ve dini inanç ve hassasiyetlerin etkisiyle de şekillenmektedir. Buna göre seçmenler tercihlerini oluştururken bu değişkenler bağlamında yakın bulduğu siyasal partilere ya da kişilere oy verebilmektedir. Siyasal partilerin gelişmeler karşısında takındığı ideolojik tutumları da seçmenlerin tercihleri üzerinde etkilidir. Bir diğer taraftan siyasal iktidarın bir ülkede bulunan azınlık vatandaşlara uyguladığı politikalar da- *baskıcı veya hoşgörülü- özgürlükçü-* olumlu yönde ya da değil seçmenlerin iktidara yönelik tercihlerini etkilemektedir (Merill & Grofman, 1999: 1; Thomassen, 2006: 11; Kedar, 2005: 186; Heywood, 2011: 293).

Bir diğer faktör ise psikolojik süreçler ile gerçekleşir. Bu anlamda seçmenlerin sahip oldukları değerler, siyasal iktidara ve mevcut muhalefete duyulan güven, kişilik, siyasal katılıma karşı tutum- *katılımcı veya*

ilgisiz olma- ve hem siyasal hem de toplumsal olarak ezilmiş hissedilme duygusu da seçmenlerin tercihlerine yön vermektedir. Zira apolitikleşme bireyi siyasal tercih yapma eyleminden de uzaklaştırabilmektedir. Bu durumda siyasete ilgisiz olma hali meydana gelebilmekte ve seçmeni tercih yapmaktan alıkoyabilmektedir (Kalender, 2005: 17; Turan, 1986: 88-90). Son olarak, seçmenin dünya görüşü ya da siyasal ideolojisi, bir partiye ya da lidere bağlılık ve sadakat duygusunun derecesi ve medya-kitle iletişim araçlarının mobilizasyon faaliyetleri de seçmen tercihlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Heywood, 2007: 350-351).

Seçmen tercihlerini etkileyen oldukça fazla faktörün mevcut olması, seçmen tercihi analizlerinin de çeşitli kuramsal açıklamalar üzerinden gerçekleştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda seçmen tercihlerini açıklayan temelde üç yaklaşım modelinden söz edilebilir. Bunlar Rasyonel Tercih Modeli -ekonomik yaklaşım-, Columbia Ekolü -*sosyolojik yaklaşım-* ve Michigan Ekolü'dür -*psikolojik yaklaşım-*.

Ekonomik yaklaşım ya da Rasyonel Tercih Modeli, Anthony Downs'un (1957) da ifade ettiği ekonomik çıkar-seçmen tercihi ilişkisini açıklayan modeldir. Buna göre seçmenler tercihlerini yaparken sürekli olarak fayda-maliyet analizi yapmaktadırlar. Bu modelde siyasal iktidarın cari ekonomik performansını potansiyel getirileriyle karşılaştıran seçmenler, fayda sağlaması en muhtemel tercihleri oluşturma eğilimindedir. Ekonomik yaklaşım modelinde, ne zamanki fayda maksimizasyonu sağlanır seçmenler tercihlerini o doğrultuda kullanmaktan çekinmezler (Akgün, 2000: 27-30). Ekonomik yaklaşım modeli, bir ülkede ekonomik göstergelerin seçmenlerin beklentileri dâhilinde olmasının siyasal iktidarın lehine olduğunu ancak yüksek enflasyon ya da işsizlik oranının iktidara oy kaybetti-receğini savlamaktadır (Çinko, 2006: 100-102). Dolayısıyla seçmenlerin tercihleri ile ekonomik değişkenler arasında bir bağ kurularak analizin yapıldığı yaklaşım Rasyonel Tercih Modeli'nin merkezinde yer almaktadır.

Seçmen tercihlerini açıklayan bir diğer model ise sosyolojik yaklaşımdır. Columbia Ekolü olarak da adlandırılan bu modelde, seçmen tercihlerinin esas olarak bireysel düzeyde değil toplumsal durum içinde şekillendiği iddia edilmektedir (Heywood, 2007: 351). Buna göre seçmen, yaşadığı toplumun dinamiklerinden, sosyo-ekonomik özelliklerinden ve din, aile ve arkadaş-akraba çevresi ilgili ilişkilerinin yansımalarından bağımsız olarak siyasal tercihlerde bulunamamaktadır (Akgün, 2000, 25-27; Kalender, 2005: 43-35). Dolayısıyla seçmen tercihleri seçmenin içinde bulunduğu sosyal ortamın faktörleri çerçevesinde geliştirilmektedir.

Seçmen tercihlerini açıklayan son model ise Michigan Ekolü'dür. Sosyolojik yaklaşımın aksine Michigan Ekolü'nde seçmen tercihlerinin bireyselliği vurgulanmaktadır. Buna göre, seçmenlerin psikolojik özellikleri siyasal tercihlerin belirlenmesinde yegâne faktör olarak öne çıkmaktadır.

Seçmenlerin küçüklükten itibaren siyasal toplumsallaşma süreçleri de dâhil olmak üzere bir siyasal eğilime ya da siyasi partiye bağlılık duyduğu argümanını destekleyen psikolojik yaklaşım, bu bağlılıkların seçmenlerin yaşam süresince devam ettiğini iddia etmektedir (Erdoğan, 2004: 109-111). Psikolojik yaklaşımda seçmenler ile siyasal tercihleri arasındaki bağ, seçmenlerin geçmiş yaşantıları üzerinden kurulmaktadır. Öte yandan psikolojik yaklaşımda seçmenlerin bencillik, diğerkâmlık, saldırganlık vb. gibi kişisel nitelikleri ile değer sistemleri, seçmen tercihlerini belirleyen psikolojik faktörler olarak kabul edilmektedir (Gülmen, 1979: 40).

2.2. Ekonomik Kriz

Kriz, genel manasıyla önceden kestirilemeyen, aniden ortaya çıkan ve çıktığı ortamda derin değişikliklere ve neden olan bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Darıcan, 2013: 39). Kavramsal manada ise kriz, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde (2018): “Bir toplumun, bir kuruluşun veya bir kişinin yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran” anlamına karşı gelmektedir. Bununla birlikte, ekonomik kriz kavramına yönelik birçok tanım bulunmaktadır. İlk olarak ekonomik kriz, herhangi bir mal, hizmet ya da üretim faktörü ile döviz piyasasındaki cari miktarlarda kabul edilebilir bir değişme oranının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir (Kibritçioğlu, 2001: 175). Ayrıca ekonomik krizlerin “bir ülkede beklenmedik şekilde veya yetersiz ya da yanlış yönetsel tercihlerle belirli bir dönemde ortaya çıkan makroekonomik buhranlar” anlamı da vardır (Apak, 2009: 6).

Öte yandan ekonomik krizlerin patlak vermesinin neden ve şartları hususunda da genel kabule dayanan bir açıklama bulunmamaktadır. Örneğin, ekonomik krizin temel nedenini üretim kapasitesinin artışına rağmen efektif bir toplam talebin oluşturulamamasına bağlayanlar (Akgüç, 2009: 11) olduğu gibi, devletleri krize sürükleyen nedenleri cari işlemler açığı, dış ticaret bilançosu açığı, yüksek enflasyon, yetersiz kur politikaları, ulusal paranın aşırı değerlenmesi, kamu finansman açığı, sermayedeki yetersizlik ve kamu maliyesinin yeterince gelişmemesi olarak açıklayan görüşlerde mevcuttur (Fırat, 2013: 299). Türkiye’de patlak veren ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde önemli derecede rol oynayan etmenleri siyasi yapının kırılma durumuna ve siyasetçiler ile üst düzey bürokratların yanlış kararlarına bağlayan argümanlar da bu bağlamda değerlendirilebilir (Armutlu, 2005: 1197). Fakat ekonomik krizlerin ortaya çıkmasının gerekçeleri kapsamlı bir bakış açısıyla şöyle sıralanabilmektedir (Fener’den akt. Darıcan, 2005: 41-43; Aktan & Şen, 2001: 1226-1230; Ural, 2003: 15):

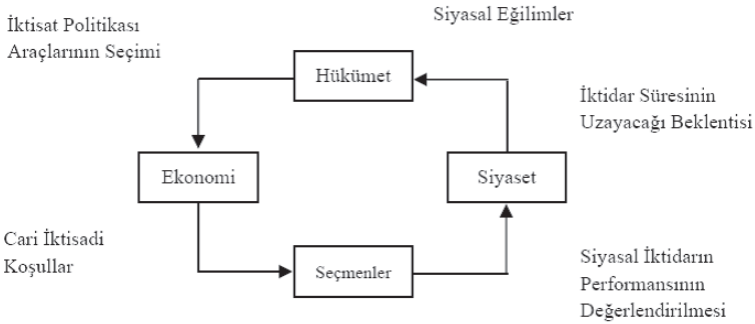
- Ekonomik krizlere reel ve finansal sektörlerdeki arz fazlalığı ya da talep daralması neden olabilmektedir. Ayrıca ülke düzeyinde ortaya çıkan

deprem, sel, salgın hastalık vb. gibi gelişmeler de ekonomik krizlere yol açabilmektedir,

- Küresel bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere uyum sağlayamama, globalleşme, küresel ticaretin serbestleşmesi, pazarlardaki ek-sen kaymaları da ekonomik krizlerin nedenlerindedir,
- Bir ekonomide üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde ani ve dönemsel dalgalanmalar da depresyon, hiper-enflasyon ve işsizlik gibi sorunlara neden olduğundan ekonomik krizlerin gerekçelerindedir,
- İzlenilen doğru olmayan makro-ekonomik planlar, yapısal anlamda finans ve mali sektörün kırılgan ve zayıf olması ve küresel makro-ekonomik sorunlar da ekonomik krizlere davetiye çıkaran nedenler olarak görülmektedir.

Seçmen tercihlerine etkileri bakımından ekonomik krizleri okumak bu noktada, ikisi arasındaki ilişkinin kurulmasıyla sağlanabilir. Bu doğrultuda çalışmada, Downs'un (1957) "*rasyonel yaklaşım*" ve "*ekonomik oy verme modeli*" çerçevesinde seçmenlerin "*siyasal iktidarların cari ve geçmiş dönemde sergiledikleri performansı değerlendirerek kendilerine en üst düzeyde fayda sağlayacak partiye oy vereceği*" argümanına başvurulmaktadır. Böylelikle siyasal iktidarların ya da diğer siyasi partilerin ekonomi politikaları ve performanslarının bir ölçütü olabilecek ekonomik krizlerin seçmen tercihleriyle ilişkisi somutlaşmaktadır (Çinko, 2006: 104). Bu minvalde aşağıda Tablo 2'de siyasal hayat, seçmen ve ekonomi ilişkisine yer verilmektedir.

Tablo 2: Siyaset-Ekonomi-Seçmen İlişkisi

Kaynak: Telatar, 2004'ten aktaran Çinko, 2006: 105 ten alıntılanmıştır.

Tablo 2'de her ne kadar oklar tek yönlü bir etkiyi imgelese de her birimin birbirlerini karşılık olarak etkilediği ifade edilebilir. Ayrıca bu sirkülasyon Downs' un (1957: 137) "*siyasal partiler politikalarını oy toplamak için oluştururlar, amaçları daha önceden belirlenmiş siyasaları*

hayata geçirmek değil, hükümet yönetiminde tekrar söz sahibi olmaktır” hipotezini de belirli açılardan desteklemektedir. Bu anlamda hükümetler, ülkenin makro iktisadi politikalarının belirlenmesinde belirleyici oldukları nedeniyle ülkenin iktisadi şartlarından hem sorumlu hem de yetkili merciler olarak görülebilir. Dolayısıyla ekonomik krizler öncesinde, sırasında ve sonrasında ekonomik krizlere yönelik siyasi aktörlerin politikalarının ve faaliyetlerinin seçmen tercihleri açısından önem arz ettiği yönünde bir tahlil yapılabilmektedir. Bu bağlamda da Türkiye’de 1982, 1994 ve 2001 yıllarında ortaya çıkan ekonomik krizlerin seçmen tercihlerini etkileri, kriz yıllarının ertesinde gerçekleştirilen genel seçimlerdeki oy dağılımları karşılaştırmalı olarak analize tabi tutularak açıklanabilir.

3. Türkiye’de Ekonomik Krizlerin Seçmen Tercihlerine Yansımaları: 1982, 1994 ve 2001 Ekonomik Krizi

Türkiye, 1970’li yıllarda uluslararası ekonominin de etkisiyle ciddi ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmış ve üretilen çözümlerin yetersiz olması nedeniyle bu krizler 1980’li yıllarda da devam etmiştir. Bu dönemde alınan en önemli ekonomik reform paketi olarak 24 Ocak Kararları bir süreliğine ekonomik anlamda olumlu katkı sağlasa da kalıcı çözümler hayata geçirilememiş ve 1990’lı yıllarda ekonomik krizler Türk siyasal yaşamının temel meselelerinden biri olmaya devam etmiştir. 1994 ekonomik krizinin ertesinde alınan 5 Nisan Kararları da ekonomiyi krizden kurtaramamış, 2000 ve 2001 yıllarında ülke tekrar ciddi ekonomik kriz içerisine girmiştir (Cizre-Sakallıoğlu & Yeldan, 2000: 484-485). 20. yüzyılın sonlarına doğru etkisini daha fazla hissettirmeye başlayan küreselleşme olgusu dünya üzerindeki devletleri daha fazla birbirine bağlı hale getirmiştir. Andrew Heywood’un (2013: 36) açıkladığı gibi “*ulusal ekonomilerin tek bir küresel ekonominin içine az ya da çok çekildiği bir süreç*” olarak ekonomik küreselleşme sonrası devletler bir bütünün parçaları olmaları sonucunda kendileri dışında gerçekleşen ekonomik olaylardan etkilenir hale gelmişlerdir. Bu sebeple küresel anlamdaki ekonomik krizlerin Türk ekonomisinin işleyişine de doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilediği sonucuna varılabilir. 1970’li yıllarda hem enflasyonun hem de işsizliğin dünya çapında ani yükselmesi olarak bilinen stagflasyonun yaşanması, daha sonra da OPEC ülkelerinin 1973 yılında petrol fiyatlarını arttırması sonucu meydana gelen petrol krizi Türkiye’de de önemli ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlardan biri de 1980’lere doğru Türkiye’nin ithal ikameci- *içe dönük*- bir ekonomik yapıdan dış piyasaya açık, devlet müdahaleleri doğrultusunda gelişmekten çok özel sektör yatırımlarıyla ekonomik büyümeyi hedefleyen, finans piyasalarını milli sınırlar dışındaki gelişmelere entegre etmeye çalışan bir ülke haline gelmeye başlamasıdır (Zürcher, 2015: 385-386). Böylelikle 20. yüzyılın son çeyreğinden beri çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olduğu gibi Türkiye’de de finansal liberalizasyon politikaları ekonomik büyümenin ve istikrarın sağlanmasının yöntemi olarak görül-

meye başlanmıştır. Finansal serbestleşme politikaları da 1980'den sonra gerçekleşen ciddi ekonomik krizlerin nedenleri arasında, diğer faktörlerin yanı sıra, sayılmaktadır (Armutlu, 2005: 1197-1198).

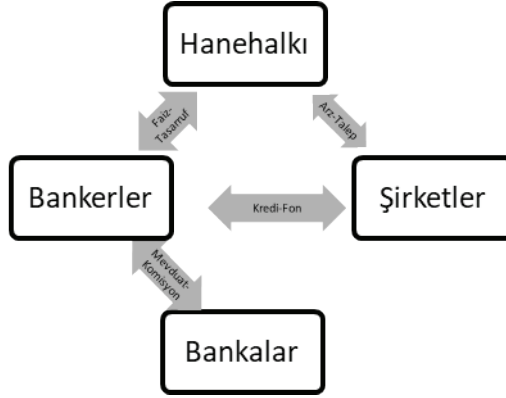
Ekonomik anlamdaki bu değişimlerle birlikte Türkiye'de seçmen eğilimleri ve bu eğilimleri etkileyen faktörlerin de değiştiği gözlemlenmektedir. Bu değişimi açıklamak gayesiyle Türkiye'de seçmen tercihlerinin tarihsel olarak geçirdiği değişim ve dönüşümü irdelemek yerinde olacaktır. Türkiye'de seçmen tercihlerinin önem kazanması çok partili hayata geçişle birlikte gerçekleşmiştir. Bu dönemde hem yapısal hem de kültürel faktörlerin etkilediği seçmen tercihleri, belirgin kümelerde yoğunlaşmıştır. 1946 yılındaki seçimlerde olduğu gibi 1950 genel seçimlerinde de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) geçerli oyların yüzdesel çoğunluğu almışlardır. Bu tarihten 27 Mayıs 1960 darbesine kadar da Türk seçmenin tercihleri bu iki parti üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, seçmenlerde bürokrasi ve ordu taraftarlarının CHP lehine tercihlerde bulunduğu, DP'den yana tercihini kullananların ise daha çok Anadolu'daki orta sınıf, çiftçi, işçi, zanaatkar ve yeni ekonomi sınıfı mensupları olduğunu görülmüştür (Zürcher, 2015: 323-324). 1945-1960 yılları arasında seçmen tercihlerinin, ideolojikten ziyade sosyo-ekonomik bir bakiyeden beslendiği görüşü oldukça yaygındır. Nitekim genel seçimlerde, merkezi elitin temsilcileri ile toplumun kalan kısımlarının temsilciliğini üstlenen partiler arasında oylar bölüşülmektedir. Bununla birlikte, 1960'lı yıllarla birlikte ideolojik eğilimlerinden de seçmen tercihlerine etkileri belirginleşmeye başlamıştır (Tuncel & Gündoğmuş, 2012: 149). Bu dönem Türkiye'sinde popüler hale gelen sağ ve sol arasında cereyan eden ideolojik polarizasyon seçmen tercihlerine ciddi ölçüde yansımıştır (Sayarı, 2002: 12-15). 1980 yılında Türkiye'nin deneyimlediği siyasal ve ekonomik dönüşüm ise seçmen tercihleri bağlamında bir diğer dönüm noktası olarak belirtilebilir. Bu doğrultuda aşağıda alt başlıklar halinde 1980 yılı sonrasında yaşanan ekonomik krizlerin seçmen tercihlerine etkileri analiz edilerek bu değişim ve dönüşüm açıklanmaya çalışılmaktadır.

3.1. 1982 Ekonomik Krizinin Seçmen Tercihlerine Yansımaları

1970'li yılların sonlarına doğru artarak devam eden ekonomideki beklenmeyen dalgalanmalar, ülkede yaygın olan siyasal şiddet ve toplumsal huzursuzluk ve uluslararası alanda arz yönlü iktisat teorilerinin benimsenmeye başlaması, gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Türkiye'yi de sosyo-ekonomik şartları değiştirmeye mecbur kılmıştır. 1980 yılında son on yıldır süregelen ekonomik kriz döneminin çözümü olarak Turgut Özal öncülüğünde 24 Ocak Kararları adı altında ekonomik reform paketi yayımlanmıştır. Bu kararların amacı temelde ekonomiyi canlandırmak gayesiyle devletin müdahalesini azaltmak ve piyasa ekonomisinin ekonomideki fonksiyonunu attırarak ekonomik dar boğazdan çıkmak olarak belirtilebilir

(Karagöz & Ergün, 2010: 171). Serbest piyasa ekonomisinin ilkelerinin benimsendiği bu kararlar öncelikle enflasyonun düşürülmesini hedeflemiş ve sonrasında hükümet finansal anlamda bir liberalizasyon sürecini uygulama başlamıştır. Bankalara faiz oranlarının belirlenmesi konusunda bir serbestiyet tanınmış, ihracata yönelik sınaileşme hedefleri belirlenmiştir. Bankalara verilen vadeli mevduat ve kredi faizlerinin oranlarını belirleme yetkisi zamanla aracı kurumlar olan bankerler vasıtasıyla bir faiz yarışını başlatmış ve nihayetinde 1982 yılında bankerlerin iflasıyla Bankerler Krizi olarak da adlandırılan ekonomik kriz patlak vermiştir (Boratav, 2005: 151).

Tablo 3: 1982 Bankerler Krizinin Oluşmasındaki Süreçler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Finansal liberalizasyon politikaları sonrası hızlı bir şekilde yükseliş eğiliminde olan faizler klasik iktisat teorisinin de öngördüğü gibi hane halkını tasarruf yapmaya ve bu tasarruflarını da bankaların mevduat hesaplarında değerlendirmeye yönelmiştir. Aracı kurumlar olarak beliren bankerler bireylerden bankalara belirli ücret karşılığında mevduat toplama işlevini üstlenmiştir. Bu süreçte yüksek faizler nedeniyle bireylerin harcama giderlerini kısmasıyla, üretim yapan şirketleri negatif anlamda etkilemiş ve arz-talep dengesinin bozulması ülkeyi ekonomik krize sürüklemiştir. Zira şirketler ürettikleri mal ve hizmete talep olmayınca gelir elde edememiş ve üretim maliyetlerini karşılamak amacıyla banker kuruluşlarından kredi almaya yönelmiştir (Zürcher, 2015: 440-441). Bu kısır döngü içerisinde hem hane halkının hem şirketlerin çıkış kapısı olarak gördüğü bankerler büyük sermaye sahipleri haline gelmiştir. Şirketler bankerlerden kredi almış fakat sonrasında daha da kötüleşen ekonomi içerisinde mallarını satamamış ve sonuç olarak da bankerlere olan kredi ödemelerini yapamayacak duruma gelmiştir. Bankerler ise para girişinin azlığı nedeniyle hane halkının faiz, hatta anaparalarını ödeyemeyecek duruma gelmiş ve iflas etmişlerdir. Böylelikle patlak veren 1982 ekonomik krizi 250 civarında ticaret kuruluşunun iflasıyla ve 2,5 milyon tasarruf sahibinin kaybıyla sonuçlanmıştır (Armut-

lu, 2005: 1202). Bu dönemdeki ekonomik göstergeler aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Türkiye'de 1980-1984 Yılları Arasında Bazı Ekonomik Göstergeler

Yıl	Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı*	İşsizlik Oranı	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (\$)	Dış Borç (Milyon \$)
1980	-2.8	107.6	8.3	1.570	16.227
1981	4.8	37.6	7.3	1.598	16.841
1982	3.1	25.7	7.2	1.412	17.619
1983	4.2	30.4	7.9	1.299	18.385
1984	7.1	50.4	7.8	1.238	20.659

Kaynak: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, <http://www.bumko.gov.tr> ile TÜİK, *İstatistik Göstergeler Statistical Indicators (1923-2011)* <http://www.tuik.gov.tr> 'deki verilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. (Üretici Fiyat Endeksinin (ÜFE) 12 aylık ortalama değerleri alınmıştır).

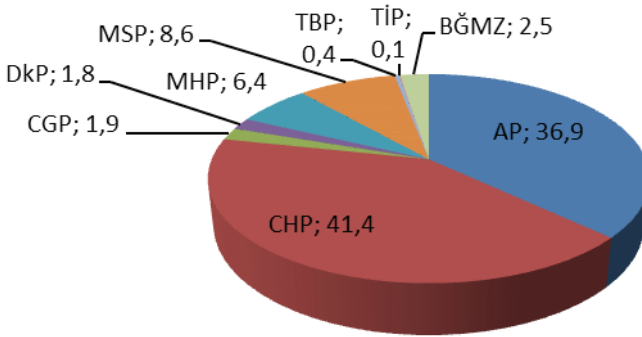
1981 yılına nazaran 1982 ve 1983 yıllarında büyüme oranlarının düşmesi krizle ilişkilendirilebilecek bir olgudur. Ayrıca krizden sonraki iki yılda ise enflasyon oranı % 100 artış göstermiş, ülkede kişi başına düşen milli gelir miktarı azalmış, dış borç miktarı ise artmıştır. Öte yandan ülkenin içinde bulunduğu ekonomik buhranın 1975-1977 yılları arasında sürekli olarak başvurulmuş devalüasyonlar dikkate alındığında yapısal bir hal aldığı da ifade edilebilir (Tekin & Okutan, 2019: 191-192). 1980 yılı ekonomik anlamda olduğu kadar siyasal yönüyle de Türkiye açısından bir dönüm noktasıdır. Nitekim 12 Eylül günü gerçekleştirilen askeri darbeyle tüm siyasi partiler kapatılmış, 1982 Anayasası hazırlanmış ve 1983 yılına kadar askeri rejim devam etmiştir. Darbe sonrasında demokrasiye dönüş 1983 genel seçimlerinin yapılmasıyla başlamıştır (Ahmad, 2010: 459). Fakat 1983 genel seçimine sadece Anavatan Partisi (ANAP), Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Halkçı Parti (HP) katılabilemiştir. Seçmenlerin tercih yapabileceği bu üç parti genel anlamda şöyle tanımlanabilir (Zürcher, 2015: 406):

- -MDP, Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın liderliğinde generallerle özdeşleştirilen ve generaller tarafından desteklenen bir parti,
- -HP, CHP'nin geleneksel Kemalist kanadına yakın olan Necdet Calp ve arkadaşlarının yönettiği bir parti,

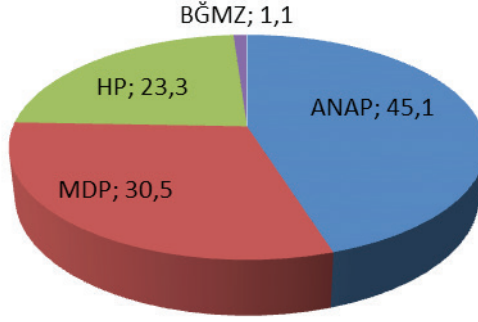
• -ANAP ise 1980’de başlatılan ekonomik reformların baş aktörü ve halkın içinden gelen Türk seçmenin özdeşleşebileceği kişi olarak görülen Turgut Özal önderliğinde bir partidir.

İlter Turan (2004: 126) da bu partilerden ilk ikisinin-*MDP* ve *HP*-askeri yönetimin teşvikiyle kurulduğunu, *MDP*’nin merkez sağ, *HP*’nin ise merkez solu temsil ettiğini belirtmiştir. Nihayet genel seçimler yapıldığında ülkenin siyasal iktidarı Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi’nin eline geçmiştir. Seçim sonuçlarına göre geçerli oyların % 45,1’ini alan ANAP, 211 milletvekili çıkarmış ve birinci parti olmuş, ikinci parti olarak *HP* ise % 30,5 oy alarak 117 milletvekilini meclise sokmuş, *MDP* ise %23,3 oyla 71 milletvekili çıkararak üçüncü parti olmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2012: 93-94) . Seçmenler tercihlerini askeri yönetim destekli veya *CHP*’nin devamı olarak lanse edilen partiden yana değil de sivil-teknokrat yönleriyle öne Özal’dan yana kullanmıştır. Seçmen tercihlerinin analizi için bir önceki genel seçim ve 1983’te yapılan seçimdeki partilerin aldığı oyların değerlendirilmesi gerekmektedir. Fakat 1980 yılındaki askeri darbenin tüm siyasi partileri kapatması seçmen tercihlerindeki değişimin karşılaştırmalı bir analizine imkân vermemektedir. Zira 1977 yılındaki seçime giren hiçbir parti 1983 genel seçimlerine katılmamıştır. 1977 yılında yapılan genel seçime Adalet Partisi(*AP*), *CHP*, Cumhuriyetçi Güven Partisi(*CGP*), Demokratik Parti(*DkP*), Milliyetçi Hareket Partisi (*MHP*), Milli Selamet Partisi(*MSP*), Türkiye Birlik Partisi (*TBP*) ve Türkiye İşçi Partisi (*TİP*) katılmıştır.

Grafik 1: 1977 Genel Seçimlerindeki Oyların Yüzesel Dağılımı

Grafik 2: 1983 Genel Seçimlerdeki Oyların Yüzdesele Dağılımı

Kaynak: TUİK, 2012: ss.25-26.

1977 genel seçimlerinde siyasal yelpazenin solunda konumlanmadığı anlaşılan partilerin-AP, DkP, MHP, MSP- aldıkları oy oranlarının toplamı yaklaşık olarak % 53,7'ye tekabül etmektedir. Öte yandan sağda olmayan partiler ise toplamda % 43,8 oy almışlardır. Bu seçimde her ne kadar en yüksek oyu alan parti CHP olsa da tek başına hükümet kuramamıştır. Ayrıca Süleyman Demirel'in AP'si de en yüksek oy alan ikinci parti olsa da kanattaki bölünmeler nedeniyle parlamentoda çoğunluğu sağlayamamıştır. Seçmen tercihlerinin çoğunlukla bu iki partide kümелendiği görülmektedir. 1983 yılındaki seçimde de yalnız bu argümana atıfla bir ilişki kurulabilmektedir. Bu anlamda sağda ve sivil olan ANAP ile solda ve bürokratik-asker kökenli olan MDP ve HP, seçmenlerin tercih ettiği partiler olmuşlardır (Ergüder, 1991: 153). Seçmen olağan üstü koşullarda 1977'den farklı olarak 1983'te bir sağ partiye tek başına hükümet kurma yetkisi vermiştir.

İlk olarak, 1980 yılında askeri rejimin aktif olan tüm siyasal partileri kapatması ve sonrasında 1983 yılındaki seçime katılması için sadece üç partiye izin vermesi ve oy kullanmamanın yaptırımının olması gibi şartlar seçmenin tercihlerini sınırlayıcı yönüne dikkat çekilmelidir. Seçmenlerin tercihleri irdelendiğinde Erik J. Zürcher'in (2015: 407) de ifade ettiği gibi askeri liderlerin açıkça MDP ve HP'yi desteklediği bir ortamda Özal'ın sivil yönetim ve liberal ilkeleri benimsemesi ordunun siyasetten çekilmesini isteyen seçmenlerin tercihlerini ANAP'tan yana kullandığı sonucuna varılabilir. Bu durumu İsmail Safi (2007: 264) tarafından şöyle açıklanmaktadır, darbecilerin merkezi ve yapay bir sağ ve sol partileriyle yeni sistemi yürütmek istemeleri halkın tepkisiyle karşılaşmış ve sonucunda halk tepkisini göstermek istercesine ANAP'a oy vermiştir. Öte yandan 1983 genel seçimlerinde ANAP'ın birinci parti olarak çıkmasının ardındaki bir neden de Turan'ın (2004: 133) belirttiği gibi ANAP'ın küçük sermaye girişimcilerinden kapitalistlere, ılımlı gelenekçilerden aşırı milliyetçilere ve

İslamcılara uzanan geniş yelpazeye sahip bir parti olmasıdır. Liberalizm, milliyetçilik, muhafazakârlık ve sosyal demokratlığı kapsayan bir parti olarak ANAP'ın daha geniş bir seçmen kitlesine ulaşabilmesi kuvvetle muhtemeldir.

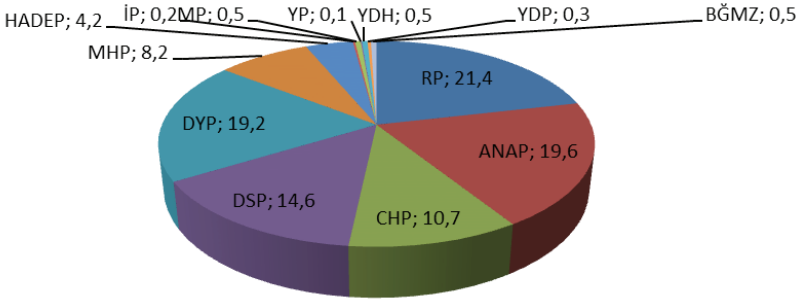
Seçmenlerin tercihlerinin oluşmasında siyasi parti liderlerinin kişiliklerinin etkili olduğu bir gerçektir. Nasıl ki 1977 genel seçimlerinde Bülent Ecevit'in toplumun gözünde Kıbrıs meselesinde itibar görmüşse Özal'ın da halkın bir kesimi tarafından benimsenmesinin bir takım iç dinamikleri vardır. Bu dinamiklerden ilki, Özal mesleki hayatında hem özel sektörde hem de bürokrasinin içinde değişik pozisyonlarda görev yapmıştır. Aynı zamanda bir mühendis olan Özal, Devlet Planlama Teşkilatı ve Başbakanlık Müsteşarlığı yapmış, özel sektörde yöneticiliklerde bulunmuş bir devlet adamıydı. 1980 darbesinden sonra da kurulan hükümette ekonomiden sorumlu bakanlık görevini de üstlenmiştir. Bu profile sahip bir liderin ekonomik krizin etkilerinden bunalmış bir seçmence kurtarıcı olarak görülmesi olasılık dâhilindedir (Tekin & Okutan, 2019: 202). Özel hayatı göz önünde bulundurulsa hem Zürcher (2015: 408) hem de Turan (2004: 132) Özal'ın Nakşibendilikle ilişkisinin bulunduğunu ve dolayısıyla dini duyarlılığı olan seçmenleri de Özal'a karşı sempati duyduğunu ifade etmişlerdir. Özal'ın 1977 yılında MSP'nin İzmir milletvekili adayı olması bu noktada, 1983 yılında seçimlere giremeyen MSP'yi destekleyenlerin ANAP'a oy vermeye yönelmesinde önemli rol oynamıştır. Nihayetinde 1983 genel seçimlerinde seçmen tercihlerinin ülkenin içinde bulunduğu konjonktür çerçevesinde şekillendiği ifade edilebilir. Zira seçmenler hem sivil yönetimin tesis edilmesi hem de ekonomik dar boğazdan kurtulmanın çözümü olacağı kanısıyla ANAP'a oy vermişlerdir. Bu noktada 1982 yılındaki ekonomik kriz sonrasında serbest piyasanın ve dışa açık ekonominin savunusunu yapan Özal, seçmenlerin desteğini alarak iktidara gelmiştir.

3.2. 1994 Ekonomik Krizin Seçmen Tercihlerine Yansımaları

24 Ocak Kararlarının ekonomiye sağladığı olumlu hava 1990'lı yılların başında etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren ülkenin ekonomik göstergeleri ekonomik krizin yaklaştığının sinyalini vermeye başlamıştır. TÜİK (2012) verilerine göre büyüme oranı 1987 yılında %9,8 ulaşmış fakat 1987'den 1994'e kadar %1,5 ile 9,5 arasında gidip gelen istikrarsız bir prpfil çizmiştir. 1991 yılında Körfez Savaşı'nın da etkisiyle Türkiye'den sermaye ve mevduat çıkışları yaşanmış ve ekonominin sığılığı artmıştır (Armutlu, 2005:1203). 1989-1994 yılları arasında kamu açığının iç borçlanma ile kapatılmasına, iç borçlanmanın yurtiçi ve dışı döviz borçlanması ile telafi edilmesine dayanan politikalar, dış borcun maksimum sınırlara ulaşmasına ve dış sermayenin de ülkeden çıkmasına neden olmuştur (Batirel, 1995: 96). Ekonomide izlenen olumsuz seyrin yabancı sermayede yarattığı güvensizlik duygusu nedeniyle de ülkeye para girişi ciddi derece

azalmıştır. Nitekim bu dönemde iki Amerikan finansman kuruluşu, 1994 yılında Türkiye'nin notunu “yatırım yapılabilir” seviyesinden “riskli” seviyesine düşürmüştür (Zürcher, 2015: 449). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yüksek kamu bütçe açıkları, enflasyon oranındaki belirsizlikler ve siyasi riskler nedenleriyle ülkeye gelmekte tereddüt ettiği ve ani sermaye çıkışlarının yaşandığı bu dönem 1994 yılındaki ekonomik krize zemin hazırlamıştır (Danışoğlu, 2007: 6). 1993 yılında Türkiye ekonomisinde Cumhuriyet tarihinde ilk kez vergi gelirleri ülkenin iç borcunu ve faiz ödemelerini denkleştirememiştir. 1994 yılının Ocak ayında da paranın değerinin korunmasına yönelik politikalar ile faiz politikalarındaki hatalı adımlar, ülkeyi ekonomik krize sokmuştur (Ural, 2003: 17). 1994 yılındaki makro-ekonomik göstergeler Türkiye'nin ekonomik kriz içerisinde olduğunu göstermektedir. TÜİK verilerine göre yıllık büyüme oranı %-6,1'e düşmüş, Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) %106,3'e, Toplam Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) %120,7'ye ve kamu borç faizleri ise bir önceki yıla göre iki katına çıkmıştır. Türk lirası sürekli olarak dolar karşısında değer kaybetmiş ve ödemeler bilançosu açıkları rekor seviyelere ulaşmıştır. Kriz etkilerini hafifletmek amacıyla 1994 yılında 5 Nisan Kararları olarak bilinen ekonomi programı hazırlanmıştır. 5 Nisan Kararları temel olarak kamu açıklarının azaltılmasını, kamuda gelir-gider dengesinin sağlanmasını fiyat istikrarının sürekli hale getirilmesini, döviz kuru ile enflasyonun uyum içinde olmasını, dış ticaret politikasının gelirleri arttırmaya yönelmesini, bankalardaki mevduatlara güvence sağlanarak mevduat fonlarının artırılmasını ve özelleştirme programlarını önermiştir (Turan, 2011: 64-65). Bu kararlar kısa vadede ekonomik iyileşme sağlasa da uzun vadede amaçlarına tam olarak ulaşamamıştır ve sonuç olarak 5 yıl sonra ülke tekrar bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır.

Genel anlamıyla dönemin konjonktürü açıklandıktan sonra seçmen tercihleri ile 1994 yılında yaşanan ekonomik krizi arasındaki ilişki irdelenebilir. Ekonomik krizin patlak vermesinin öncesinde Türkiye, 1991 yılında erken genel seçime gitmiştir. Bu seçimde Doğru Yol Partisi (DYP) geçerli oyların yaklaşık olarak % 27'sini alarak birinci çıkmış, ANAP ise oylarını %24'e düşürmüştür. Üçüncü olarak Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) oyların yaklaşık olarak % 21'ini almış, Refah Partisi (RP) ve Demokratik Sol Parti (DSP) sırasıyla %16,9 ve %10,7 oranında oy alabilmiştir (TÜİK, 2012: 93-94). 1995 genel seçimlerinin öncesinde 1994 yılında belediye seçimleri yapılmış ve özellikle Refah Partisi seçmen desteğini giderek arttırmıştır. Bu eğilim, ekonomik kriz sonrasında yapılan 1995 genel seçimlerinde de devam etmiştir.

Grafik 3: 1995 Genel Seçimlerdeki Oyların Yüzdesel Dağılımı¹

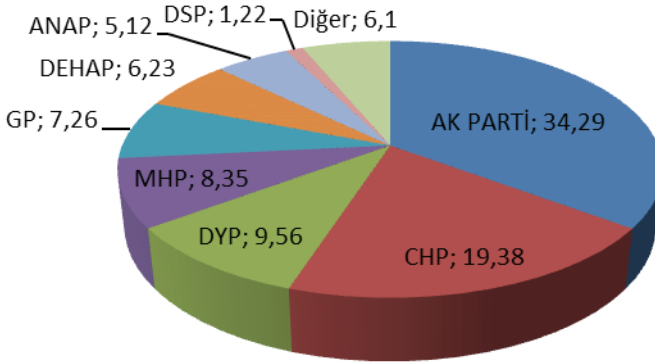
Kaynak: TÜİK, 2012: 94-95.

1995'teki seçimlerde RP, geçerli oyların çoğunluğu olarak birinci parti olmuştur. DYP ise ciddi oranda oy kaybı yaşamış olsa da seçimlerden ikinci çıkmıştır. ANAP da seçimlerdeki oy oranının düşüşünü engelleyememiştir. 1995 genel seçimlerinde seçmen tercihleri bağlamında ilgi çeken durum, RP'nin yükselişi olarak ifade edilebilir. Zira göre İslami kimliğe dayalı siyaset yapan, siyasal söylemini kapitalist sistem ve Batı karşıtlığı üzerinde oluşturan bir parti olarak RP'nin seçimlerden birinci çıkması Türk siyasal hayatında daha önce yaşanmamış bir gelişmedir (Turan, 2004: 149). Merkez sağ partileri olan DYP ve ANAP, 1991 genel seçimlerinde toplamda % 51'e yakın bir oy oranına sahip iken 1995 genel seçimlerinde bu oran % 40'lara kadar gerilemiştir. Bu bağlamda merkez solun yaşadığı oy kaybı da dikkate alındığında, RP'ye giden oyların çoğunluğunun merkez sağ partilerinden olduğu tespit edilebilir. RP'nin oy oranını arttırmasında küresel anlamda yükselişe geçen İslamcılık hareketinin, partili yerel belediyelerin başarılarının ve önerdiği adil düzen programında alternatif bir sosyo-ekonomik yapıyla seçmenin ilgisini çekmesinin ciddi rol oynadığı belirtilebilir. Diğer taraftan merkez sağ partilerinin yaşadığı düşüşte ise ekonomik şartların seçmenin beklentilerine cevap verememesi ve yolsuzluk gibi gelişmeler etkili olmuştur (Temizel, 2012: 85-88). Merkez sağ partilerin özellikle ekonomi alanındaki başarısız iktidar pratiğine, RP'nin adil düzen programı ile önerdiği acil ekonomik reform paketinin seçmenlerce benimsenmesi 1995 genel seçimlerinin sonucunu şekillendirmiştir (Akgün, 1999: 71- 72). Öte yandan 1995 genel seçimlerinin bir diğer özelliği de etnik siyaset yapan partilerin seçmen desteğini arttırması olmuştur. Bu anlamda MHP ve HADEP seçmenin tercihini kendi lehlerine kanalize edilebilmişlerdir. Oy oranlarına bakılacak olursa, 1991 genel seçimlerinde SHP ve DSP'nin oy oranlarının toplamı %38 iken, 1995'te CHP ve DSP toplamda %25,3 oy alabilmiştir. Seçmenin merkez sol partilerine desteği-

1 İP: İşçi Partisi, HADEP: Halkın Demokrasi Partisi, MP: Millet Partisi, YP: Yurt Partisi, YDH: Yeni Demokrasi Hareketi, YDP: Yeniden Doğuş Partisi'nin kısaltmalarıdır.

de getirdiği prestijin etkisi gözden kaçmamalıdır. Seçmenin verdiği duygusal tepki, ekonomik oy verme modelinden ayrılmaktadır. Nitekim MHP ve DSP, tarihlerinde ilk kez 1999 genel seçimlerinde en yüksek oy oranını elde etmiştir. Milliyetçi partilerin yükselişinde etkili olan bir diğer gelişme, 28 Şubat Süreci ertesinde İslamcılığın Türkiye’de karşılaştığı krizdir. Devletin resmi ideolojisiyle yaşanan bu kriz, muhafazakâr ve dindar kesimlerin oylarının milliyetçi partilere kaymasına neden olmuştur (Çaha, 2008: 231). 2002 yılındaki genel seçimlerde ise Türkiye’de seçmenlerin eğilimleri ciddi anlamda değişmiştir.

Grafik 4: 2001 Genel Seçimlerdeki Oyların Yüzdesele Dağılımı²

Kaynak: TÜİK, 2012: 93-95.

Türkiye uzunca bir dönem koalisyon hükümetleriyle yönetilmiş fakat 2002 genel seçimleri iktidarı tek başına bir partiye teslim etmiştir. 1999-2001 yılları arasında iktidarda olan koalisyon hükümeti döneminde yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar, seçmenin tercihini tek parti iktidarına yakınlaştırdığı ifade edilebilir. Seçmenin ülke yönetiminin istikrarsız olduğu ve ekonomik anlamda sorunların bir türlü çözülememesine tepkisel nitelikte tercihlerini şekillendirdiği görülmektedir (Kapusızoğlu, 2011: 129). Bu seçimde barajı aşan sadece iki parti vardır. En dramatik düşüş ise DSP’de meydana gelmiştir. 1999 da yaklaşık olarak %22’ye yakın oy alabilen DSP, 2002 seçimlerinde %1,2 düzeyinde kalmıştır. Bu durum, Türk seçmenin tercihlerinin kısa sürede yer değiştirebileceğini ve iktidardaki partilerin ekonomi performanslarının seçmen tercihlerine yansıtılmasına dair çıkarımlar yapmayı mümkün kılmaktadır. Öte yandan merkez solun oy kaybı temelde iki nedenle açıklanabilir. Bunlar, Ecevit’in sağlığının giderek kötüleşmesi ve CHP’nin ideolojik söylemlerindeki tutarsızlıklar olarak öne çıkmaktadır (Turan, 2004: 260). 2002 seçimlerinde dikkat çeken bir diğer durum da oldukça yeni bir parti olmasına rağmen Genç Parti’nin dikkate değer bir oranda oy almasıdır. Hükümetlerin ekonomik

² DEHAP: Demokratik Halk Partisi.

başarısızlığını milliyetçi bir söylemle birleştiren Genç Parti, seçmenin seçim öncesindeki iktidara karşı tepki oylarını partiye kanalize edebilmiştir (Çaha, 2008: 233).

2002 genel seçimleri öncesinde Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kurulduktan hemen sonraki genel seçimlerden birinci çıkmıştır. Seçmenlerin tercihlerinin bu yönde olması Turan'a (2004: 184) göre halkın genel kesiminde yaygın olan ülkenin ekonomisinden duyulan rahatsızlık etkili olmuştur. Zira Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik krizi olarak nitelendirilen 2001 krizinde hükümette olan tüm partiler 2002 genel seçimlerinde baraj altında kalmıştır (Kapusızoğlu, 2011: 130). Yeni kurulan, muhafazakâr demokrat ve serbest piyasa söylemleri ile öne çıkan AK Parti seçimleri kazanmıştır. AK Parti'nin kendini İslamcı bir parti olarak tanıtmaması, temel hak ve özgürlükleri vurgulaması, Batı ile yakın ilişkileri öngören dış politikası ve liberal ekonomi görüşü, geniş toplumsal talepleri bünyesinde temsil etmesine ve güçlü bir taban desteğini almasını sağlamıştır (Özel, 2003: 90-92). 2002 genel seçimiyle birlikte Türkiye'de merkez sağın oyları çoğunlukla AK Parti bünyesinde toplanmıştır. 2002 seçimlerinde seçmen tercihleri ciddi oy kaymalarıyla açıklanmaktadır. Bir önceki seçimden 2002'ye seçmenin yarısından fazlası tercihlerini değiştirmiştir. Bu dönemde yapılan bir araştırmada Türkiye'nin en önemli iki sorununun ekonomik kriz ve işsizlik olduğu saptanmıştır. Bu sorunların çözümüne dair seçime katılan partilerden hangisinin başarılı olacağı sorulduğunda ise AK Parti çoğunluğun verdiği cevap olmuştur (Gökçe, Akgün, & Karaçor, 2002: 23-24).

4. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Seçmen tercihlerini 1980 yılı sonrasında Türkiye'de yaşanan ciddi ekonomik krizler bağlamında inceleyen bu çalışmada şu sonuçlar ve öneriler tespit edilmiştir:

Türkiye'de hükümetlerin ekonomik kriz dönemlerindeki performansları seçmen tercihleri üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Zira 1995 ve 2002 genel seçimleri dikkate alındığında bu durum daha somutlaşmaktadır. Bununla birlikte, 1983 genel seçimlerinde seçmenin siyasal tercihini belirlerken daha çok ideolojik ve konjonktürel durumları göz önünde bulundurduğu ekonomik değerlendirmeyi ikinci plana attığı ifade edilebilir. Bu dönemde ekonomiden ziyade siyasal bir kriz olarak değerlendirilebilecek olan askeri darbe sonrasındaki siyasal hayat daha çok darbe kaynaklı sorunları çözmeye yöneldiği olasılık dahilindedir. Bu anlamda 1983 genel seçimlerinde seçmenin tercihinin ideolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel faktörlerden büyük oranda etkilendiği ekonomik etkenlerin ise tercihlerin oluşumunda marjinal düzeyde kaldığı görülmektedir. 2002 genel seçimlerinde seçmenin parti liderine olan sempatisinin rolü büyük oranda so-

nuçları etkilediği düşünülebilir. Bunun yanında merkez solun oy oranının ani düşüşünün ülkede parti bağlılığı olgusunun da pekiştirilmiş olmadığını göstergelerindedir. Bu seçimde, seçmen tercihini büyük oranda etkileyen faktörleri siyasal güvensizliğin doğurduğu değişim ihtiyacı sonucunda psikolojik, lidere olan güven ve inanç konusunda ideolojik ve ekonomik krizlerin halkın üzerinde aşırı bir yük oluşturmasının bir cevabı niteliğinde ekonomik olarak değerlendirmek mümkündür.

Sonuç olarak, ekonomik krizlerin siyasal tercihleri etkilediği, fakat bireylerin hangi kriterleri merkeze alarak oy kullandığını tam olarak saptamanın güçlüğü çalışmanın savladığı argümanlardır. Ekonomik krizlerin yanı sıra seçmen tercihleri, ideolojik, sosyo-kültürel ve psikolojik nedenler çerçevesinde oluşturulmaktadır. İncelenen üç krizin de sonucunda yapılan genel seçimlerde, ideolojik olarak farklı noktalarda konumlandırılacak olan partilerin bir önceki seçimden farklı olarak iktidara gelmesi ekonomik krizlerin seçmen tercihleri üzerindeki etkisini açıklamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1965). Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 495-516.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Hil Yayın.
- Akgüç, Ö. (2009). Kriz Nedeni ve Çıkış Yolları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 42, 6-11.
- Akgün, B. (1999). Türkiye’de Seçmen Davranışının Ekonomik Politik’i Üzerine Bir Model Denemesi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 14(4), 62-74.
- Akgün, B. (2000). Türkiye’de Seçmen Davranışı: Partizan Tutumlar, İdeoloji ve Ekonomik Faktörlerin Oy Vermeye Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 1(4), 75-92.
- Aktan, C. C. & Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Öneleri. *Yeni Türkiye Dergisi- Ekonomik Kriz Özel Sayısı-*, 42(2), 1225-1230.
- Almond, G. & Verba, S. (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. California: Sage Publications.
- Apak, S. (2009). “1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, S. 41, ss. 6-16.
- Arı E., Yılmaz, V., & Başkan, E. (2015). Seçmen Oy Verme Davranışlarının Betimlenmesi İçin Bir Yapısal Eşitlik Model Önerisi: Yalova İli Mahalli İdareler Seçimi Örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 1-17.
- Armutlu, M. R. (2005). Türkiye’nin Liberalizasyon Sürecinde Yaşanan Finansal Krizler: Nedenleri ve Sonuçları. Ed. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan & Ahmet Karadağ. *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat II. Cilt içinde (1197-1227)*, İstanbul: Aktüel Yayınları Alfa Akademi.
- Bahar O., & Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 1-19.
- Batirel, Ö. F. (1995). 1994 Ekonomik Krizinin Kamusal Temelleri ve 1995 Önlemleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 95-100.
- Beren, F. (2013). Seçmen Tercihine Etki Eden Faktörler ve Seçim Güvenliği: Şanlıurfa İli Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 191-214.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1902-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bresser-Pereira, L. C. (2012). Democracy and Capitalist Revolution. *Economie Appliquee*, 15(4), 111-139

- Bruce, N. & Sheth, J. N. (1987). *A Theory of Political Choice Behavior*. California: Praeger Publications.
- Campbell A., Converse, P., Miller, W. E. & Stokes, D. E. (1976). *The American Voter*. London and Chicago: The University of Chicago Press.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü. & Yeldan, E. (2000). Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in 1990s. *Development and Change*, 31, 481-508.
- Çaha, Ö. (2008). *Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çinko, L. (2006). Seçmen Davranışları ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkilerin Teorik Temelleri ve Türkiye Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), 103-116.
- Danışoğlu, A. Ç. (2007). Para Krizleri: Türkiye'de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-11.
- Darıcan, M. F. (2013). Ekonomik Krizler ve Türkiye. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi (İAÜD)*, 17, 39-46.
- Demirtaş, M. C. (2017). Siyasal Deđerlerin Seçmen Davranışlarına Yönelik Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 33-52.
- Dilber, F. (2012). Siyasal Toplumsallaşmada Seçmenlerin Siyasal Tercihine Sosyal Unsurların Etkisi: Karama İli Seçmenleri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Akademik Bakış Dergisi*, 32, 3-8.
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, 4(2), 135-165.
- Duran H. (2005). Siyasal Katılmayı Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Tavşanlı- Kütahya Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13.
- Erdoğan, S. (2004). *Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi ile Siyaset Ekonomi İlişkileri*. İstanbul: Değişim Yayınevi.
- Ergüder, Ü. (1991). The Motherland Party 1983-1989. Ed. Metin Heper & Jacop M. Landau, *Political Parties and Democracy in Turkey* içinde (152-169). London: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Evans, J. (2004). *Voters & Voting An Introduction*. London: Sage Publications.
- Fırat, E. (2013). Ekonomik Kriz ile Mücadelede Maliye Politikasının Rolü. *Niđe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 298-313.
- Gökçe, O., Akgün, B., & Karaçor, S. (2002). 3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değerşim. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 1-44.
- Gülmen, Y. (1979). *Türk Seçmen Davranışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları

- Harrop, M. & Miller, W. (1987). *Elections and Voters: A Comparative Introduction*. London: The Macmillan Press.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*, Çev. Bekir Berat Özipek vd., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heywood, A. (2011). *Siyaset Teorisine Giriş*, Çev. Hızır Murat Köse, İstanbul: Küre Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. Çev. Nasuh Uslu & Haluk Özdemir, İstanbul: Adres Yayınları.
- Kalender, A. (2005). *Siyasal İletişim "Seçmenler ve İkna Stratejileri"*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kapusızoğlu, M. (2011). Ekonomik Kriz, 2002 Seçimleri ve Seçmen Tercihleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 121-131.
- Karagöz, K., & Ergün, S. (2010). Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 169-185.
- Kedar, O. (2005). When Moderate Voters Prefer Extreme Parties: Policy Balancing in Parliamentary Elections. *Political Science Review*, 99 (02), 185-199.
- Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Kibritçioğlu, A. (2001). Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler (1969-2001). *Yeni Türkiye Dergisi-Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 1(41), 174-182
- Lazarsfeld P., Berelson, B. & Gaudet, H. (1968). *The People’s Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. Columbia: Columbia University Press.
- Lipset, S. M. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday & Company Inc.
- Lovett F. (2006). Rational Choice Theory and Explanation. *Rationality and Sociality- Sage Publications*, 18(2), 237-272.
- Merill S. & Grofman B. (1999). *A Unified Theory of Voting: Directional and Proximity Spatial Models*, Cambridge: The Cambridge University Press.
- Pomper, G. M. (1975). *Voter’s Choices Varieties of American Electrol Behavior*, New York:Dodd, Mead Company.
- Safi, İ. (2007). *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Sayarı, S. (2002). The Changing Party System. Ed. Sabri Sayarı & Yılmaz Esmer. *Politics, Parties and Elections in Turkey* içinde (9-32). Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2001). *Türkiye’de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar*. Ankara: Nobel Yayın.

- Özel, S. (2003). After Tsunami. *Journal of Democracy*, 14, 80-94.
- Tekin, Y., & Okutan, M. Ç. (2019). *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Temizel, M. (2012). *Türkiye’de Seçmen Davranışlarında Sosyo-Psikolojik, Kültürel ve Dinsel Faktörlerin Rolü: Kuramsal ve Ampirik Bir Çalışma* (Yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Thomassen, J. (2006). *The European Voter: a Comparative Study of Modern Democracies*, England: The Oxford University Press.
- Tuncel, G. & Gündoğmuş, B. (2012). Türk Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 137-158.
- Tosun, T., & Tepeciklioğlu, A. O. (2012). Siyasi Partiler, Siyasi Katılım ve Propaganda. Ed. Halis Çetin, *Siyaset Bilimi* içinde (361-390). Ankara: Orion Kitabevi.
- Turan, A. E. (2004). *Türkiye’de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları-no: 54.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 56-80.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b606a09363bf7.59478193.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2012). *Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2011*, Yayın No: 3685, Ankara: TÜİK Matbaası.
- Ural, M. (2003). Finansal Krizler ve Türkiye. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 18(1), 11-28.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.